

JAN BALABÁN: PRÁZDNINY

(1998)

Sbírka šestnácti drobných povídek *Prázdniny* představuje prozaický svět Jana Balabána (* 1961), jehož kontury se začaly rýsovat už v předchozích knihách *Středověk* (1995) a především *Boží lano* (1998), a současně znamená jeden z jeho autorských vrcholů. Na její úspěch se autor pokusil navázat souborem krátkých próz *Černý beran* (2000), jejichž kompozice prozrazuje, že jde vlastně o svěbytnou novelu, novelou *Kudy šel anděl* (2003), která se dočkala, podobně jako sbírky povídek *Možná že odcházíme* (2004) a *Jsmetady* (2006), velmi pozitivního přijetí především u odborné veřejnosti. Zmíněné knihy dosvědčují, že základním Bala-

bánovým útvarem je povídka, jejichž žánrových postupů autor využívá a spoléhá na ně i tam, kde je opouští ve prospěch holých koster příběhů bez pointy. Povídky jeho jednotlivých sbírek jsou však současně jakýmiś satelity, které stále obkružují jedinou, do nekonečna variovanou situaci tísně a osamění. Jejich jazyková a stylová propracovanost, vnitřní naléhavost a jemně cizelovaná atmosféra, v níž se příběhy odehrávají, však současně zaručují, že nejsou vnímány jako vlastní, postupně se rozmělnující opakování, ale jako stále nové variace, podoby. Jednotlivým sbírkám je pak společné, že povídky jsou často vzájemně propojeny nejenom tématem či návratnými motivy, ale také postavami.

Poetika Balabánových povídek má specifickou a nezaměnitelnou podobu nejenom díky fikčnímu světu, který se jejich prostřednictvím otevírá, ale i pro jejich styl, o němž už můžeme mluvit jako o Balabánově typické narativní technice. Ta je založena na vyprávění, které se rozvíjí pomocí krátkých vět oproštěných od přívlastků. Tyto věty získávají podobu věcného konstatování, jímž se obhlíží skutečnost vyprávěného příběhu. Jednoduchá syntax a věcnost ostře kontrastuje se silnou subjektivizací vyprávění. I když je jeho základem třetí gramatická osoba, vyprávěný svět je ve skutečnosti podáván prostřednictvím postavy, které se dotýká. Postava se stává reflektorem a vnímanou skutečností tak silně individualizuje. Zmíněný kontrast mezi věcností a jedinečným osobním prožitkem tak nastoluje už v rovině stylu princip odcizení, který je vlastním půdorysem fikčního světa Balabánových postav. To je posíleno i způsobem užití dialogu. Na rozdíl od tradiční podoby vyprávění, kdy dialog slouží jako dějový prvek, jímž se příběh či situace dramatizují a posouvají

kupředu, má Balabánův dialog opačnou vlastnost. Čas se jeho prostřednictvím zastavuje a podrobuje zkoumání. Rozhovory se stávají spíše vyhrěznutými vnitřními monology, prozrazujícími cykličnost a bezvýchodnost prožívané situace.

Z hlediska stylu je neméně důležitý i rozsah jednotlivých povídek, které jen zřídka přesáhnou tři až čtyři tiskové strany. I tento způsob posiluje fragmentarizaci vyprávění a zakládá další kontrast. Krátkost jako by měla založit přehlednost vyprávěného světa, ve skutečnosti však jen podtrhává jeho vnitřní rozklad. Příběhy vlastně ani nezačínají, ani nekončí. Pointy či katarze se u Balabána nedočkáme. Vstupujeme do příběhu a zase z něj vystupujeme jakoby uprostřed. Navzdory tomu víme, že to podstatné se stalo právě nyní. Před našima očima. Přesto, že se k nám dostává jen v podobě fragmentu ozvěny, rozeznává se v jejím echu totalita vyprávěného života, vyprávěné zkušenosti. Za jejím pojmenováním je však třeba sestoupit hlouběji do světa Balabánových próz.

Balabánovy *Prázdniny* jsou zvláštní variantou cyklické povídkové sbírky. Ačkoliv na sebe jednotlivé povídky dějově nijak nenavazují a jen těžko či obtížně bychom je také mohli poskládat do nějaké kauzální a časové řady, přesto jsou spojeny něčím více než jen společným pocitem či stylem. Jsou rámovány dvěma ústředními postavami: Pavlem Nedostálem a Ivanem Satinským. To oni jsou soustřednicemi marginálií, do nichž se rozpadl jejich život. Vedle povídek, které jsou vyprávěny jejich vlastní optikou, jsou tu však i povídky, v nichž je hlavní pozornost zaměřena na jiné postavy (Pavlova otce, jeho bývalou ženu, Pavlova známého Štěpána Jeřába nebo Satinského družku Taťanu). Záhy se ovšem ukáže, že jejich plastické obrazy slouží i k vykreslení především mentální podoby obou protagonistů, jejich životů a osudů. Rovněž touto formou je tak založena sémantická hierarchie vyprávěných světů. O dvou ústředních postavách se dozvídáme nejenom ve formě jejich vnitřního sebeodhalujícího monologu, ale i pomocí svědectví dalších postav. To způsobuje mimořádnou plastičnost a naléhavost výpovědi. Rámcovost vyprávění je potvrzena oběma hlavními postavami v okamžiku, kdy se vzpomínkově (u každé zvlášť) protne jejich vzdálená společná minulost.

Je tu však ještě další, hlouběji ve struktuře vyprávění uložený moment, který povídky navzájem propojuje. Jeho důsledkem v tomto případě není vnější soudržnost vyprávěného světa, ale jeho vnitřní sepětí. Časově se povídky dějí v cyklickém uzavření jednoho roku. Přírodní rok však není syžetově zvýrazněn či zvýznamněn, je latentně přítomný v pozadí sledovaných dějů. Vnáší tak do vyprávění zvláštní prostorovost, která je spjata s opakováním, s něčím, co přerývanost a mozaikovost osudů postav promítá na velké dějové plátno. Zdá se, že se tragický rozměr jejich pátrání po možnostech přežití tímto způsobem ještě zřetelněji prohlubuje v tušeném koloběhu, v návratnosti, v opakování.

Další typický rys Balabánova psaní souvisí rovněž s výstavbou postav. Ty přicházejí vyvolány vlastním jménem většinou už v první větě povídky. Náhlá fokalizace,

náhlé zaměření na postavu prostřednictvím vlastního jména umožní čtenáři, aby ji okamžitě identifikoval jako jedinečnou a nezaměnitelnou, naléhavě se opírající o identitu jména. Balabánův způsob pojmenování postavy je součástí strategie, která přitáhne postavu do průsečíku pohledu vypravěče a čtenáře. Skutečnost vlastního jména je také tím posledním, co spojuje postavu s jevovým světem. Pro vypravěče i čtenáře se stává branou, jíž se sestupuje do světa vztahového, do vnitřního světa postav, v němž je už každá sama za sebe. Zvláštnost charakterizace Balabánovy postavy spočívá v tom, že vypravěč nepodává výčet jejích vlastností, k jejímu charakterizování nepřispívá ani tolik situace, do níž vstupuje a která ji „rentgenuje“, ale postavu přibližuje, představuje především vztah k sobě samé. Princip utváření postavy je opřen o nepřímou a polopřímou řeč, místy přecházející v proud vědomí. Postava tak přestává být pozorovaným objektem, ale stává se subjektem prožívání a autor tak umožňuje čtenáři snáze se s ní identifikovat. Její vyprávění tak vlastně bezprostředně spoluprožíváme.

Svým myšlenkovým založením přísluší Balabánovy povídky k existenciální literatuře, která prozkoumává lidskou situaci a objevuje odcizení, úzkost, neidentifikovatelný strach a prázdnotu. I příběhy Balabánových postav rezonují těmito tématy. Jejich hrdinové prožívají krizi středního věku umocněnou rozpadem rodinných a přátelských vztahů. Vnitřními monology osahávají podobu své životní prohry a prozkoumávají své další možnosti. Setkáváme se s nimi uprostřed noci na cestě do ledničky, ve chvíli, kdy se obracejí do minulosti, aby odtamtud vytáhli zbytek vzpomínky na svět, který ještě měl zřetelná pravidla a v nějž ještě bylo možné věřit. Potkáváme je ráno ve strašné kocovině, o Silvestru v nádražní hospodě mezi bezdomovci a v přítomnosti na chvíli zapůjčených vlastních dětí, v zimním dnu v chátarajícím letním kině na jakési rodinné vycházce, ve chvílích, kdy někam vstupují či přicházejí, aniž bychom se dozvěděli východisko či cíl oné cesty. Předměty a jevy každodennosti tu ční ve své obłudné bezsmyslnosti, právě tou však významově zatíženy. Atmosféru vyprávěného světa umocňuje i zvláštní povaha času Balabánových povídek. Vyprávění nás uvádí do jakéhosi strnutí. Děj je zastaven a potězkáván. Příběhy jako by se děly vytěsňeny na okraj času, jako by jej negovaly. Ale právě touto operací čas zbytnuje a stává se tím, co zjišťuje vnímání a prožívání postav – a jejich prostřednictvím i vnímání čtenáře.

Příběhy se navíc odehrávají v ostře konkrétním světě. Je jím především vnitřní svět prožívání. Přítomnost vnějšího světa zůstává spíše tušená. Empatií postav je převáděn do podoby osobního prožitku. Jeho místopisné pojmenování je spojeno s Ostravou jako s ponorným městem s obnaženými střevy továren a hutí, na vídrholci sídlišť, kde se ozvěnou často vrací jen vlastní jméno té které postavy. Byt, kuchyně, hospoda jsou nejčastějšími kulisami příběhů. Vyjdeme-li spolu s postavami do exteriéru, pak je zastihneme v obnažující podzimní blátivé atmosféře, v dusnu, které „*tísni letní den jak špatné svědomí*“, v krajině, kde je jen „*prázdná škarpa, křoviny, zamlžená pole*,

a to je všechno“ (19). A jen občas a takřka navzdory se to právě v takovém prostoru zablýskne náhlým zjevením jakési ušmudlané a jen plaché blízkosti.

Za monology postav se před čtenářem neotevívá jen zmarněný svět jejich iluzí, jejich přežívání a naučená stereotypnost, do níž se uchýlily jejich životy, ale i zvláštní touha po světě, který má vyšší smysl. Po světě s kostrou řádu, v němž věci i lidé mají své místo, a tím také smysl. A to je další kontrast, který se napíná mezi stylem a významem Balabánových próz – fragmentarizace, rozbití osudů a příběhů postav vrhá bodové světlo na jejich touhu po celistvosti a odhaluje její nedosažitelnost. Co zůstává, je prožívané osamění s jen občasným a někdy i paradoxním potvrzením blízkosti někoho druhého.

Jan Balabán patří v současné české próze k nejvýraznějším představitelům kratších prozaických žánrů. Ve výrazu životní tragiky a v prověřování otázek existence a individuality pak navázal zřetelně na linii čepovskou. S Janem Čepem se však rozchází použitými výrazovými prostředky. Pro oba prozaické typy je sice charakteristická strohost, avšak ta Čepova je opřena o výrazovou a obrazovou prostotu, kterou odráží i jednoduchá syntax. Balabánova strohost je strohostí nemilosrdného pozorovatele, který věcně váží vyprávěné životy. Přestože oba používají také podobný typ vypravěče, v němž se úročí vědoucí zkušenost, cítíme u Čepova vypravěče i určitou úzkost, kterou má za své postavy a která jej k nim přibližuje. Balabánův vypravěč je oproti tomu mnohem chladnější a nemilosrdnější. Citové pouto k vyprávěnému světu jako by už zevšednělo permanentním opakováním stejných úzkostí. Zvláštní „nedějová dějovost“ je pak opět rysem, který oba spisovatele zřetelně spojuje.

Ukázka

Chlapec si vytáhl otcovy spodky skoro až pod ramena a vyrazili cestou mezi rybníky ke starému lihovaru. Lednový vítr se zařezával Pavlovi do holých kotníků, ale stejně mu bylo dobře. Lužní lesy vystřídaly průmyslové areály a divoké skládky. Rozježděná cesta byla samé bláto, které se na ně lepilo. Kateřina byla najednou zamazaná až po zadek a mokrý Andy se zahříval během. To je život. Pavel vykládal dětem příběhy ze svého skautského dětství. Trochu si vymýšlel, trochu tomu věřil. Pověsti o zimním táboření a splavování horských řek, už ani neví, co sám zažil a co mu vyprávěli jiní. Tati, ty máš na zádech úplně špinavou bundu, řekla mu Kateřina. To víš, když na ní Ludvík seděl. Všichni se rozesmáli. Ke všemu se ještě Andy na jedné z divokých skládek vyválel v jakémsi červeném svinstvu a páchl jako skunk.

Tak došli na svinovské nádraží. Na odstavné koleji tu stojí staré obytné vagony, ve kterých žijí nějací lidé. Z komínových rour se kouří, ozývá se hudba z rádia a halasně hovory. Už asi slaví Silvestra. Takový vagonek by nám docela stačil, že tati. Na nádraží zašli do bufetu. Pavel si dal konečně pivo a dětem čaj. Cestující a pijáci po nich pobaveně pokukovali. To je teda rodinka. Tak smutno v tom bufetě bylo, tak pěkně smutno. Ještě jedno pivo a oplatky a půjdeme, venku už se smráká.

Jen aby nás pustili do tramvaje. Pustili. Nikdo ani nehlesl, když si zablácení posedali na sedadla. Měli jakousi zvláštní nedotknutelnost, která jinak přísluší jen malomocným a bezdomovcům. Pavel Nedostál se s láskou díval na své potomky, na červeného psa, na svoje holé kotníky, na lidi kolem a říkal si: Bože, to byl rok. Ludvík a Kateřina si tiše špitali o tom, že budou o půlnoci odpalovat petardy.

(31–32)

Vydání

Prázdniny, Host, Brno 1998; 2. vydání, Host, Brno 2007.

Reflexe

Zdá se však, že skepse [*Prázdnin*] není totální, zbývá tu jakési (neurčitě) místo pro naději. [...] Mezi často mnohomluvnými, (rádoby)efektivními, exhibicionistickými, plytkými literárními i „literárními“ výpověďmi mnoha svých vrstevníků vyniká Jan Balabán nejen přesností a střídmostí výrazu, intenzitou prožitku a senzitivním smyslem pro detail, ale především opravdovostí svého hledání i bilancování.

Blanka Kostřicová: „Dvakrát Jan Balabán“, *Literární noviny* 1999, č. 3, s. 11.

Ona bezvýchodnost hrdinů má své kořeny v jakési vnitřní nemohoucnosti dělat cokoliv. [...] V Balabánově knize však má nemohoucnost duchovní mnohem složitější, snad i skutečnější rozměr.

Ondřej Macura: „Beznadějné pohledy na ještě beznadějnější prázdno“, *Tvar* 1999, č. 9, s. 20.

Proto je naděje přítomna jen v jakémisi nulovém stupni, ve vyprázdnění z bezcitných zbytečností. V té únavě zpřetrhaných spánků, použitých věcí a odmlčených lidí, hluboko v povídce se vždy něco pohne. Od zbytečného k marnému. V tom druhém se dá poněkud žít.

Petr Hruška in Jan Balabán: *Prázdniny*, Brno 1998, přebal.

Slovo autora

Vycházel jsem zde [ve věci názvu sbírky] spíše ze slovního základu toho pojmu – prázdno, pocit prázdnoty. To je ostatně také abstraktně vyjádřeno v ústřední povídce oním drastickým příměrem břicha po potratu, které je dokonale prázdné.

„*Prázdniny* Jana Balabána vycházejí z prázdna“ (rozhovor vedl Slávek Lup),
Moravskoslezský den 28. 12. 1998, s. 12.

Člověk je kromě jiného vypravěč. Lidská kultura byla vždy nesena jazykem. Jazyk je jedním z důkazů přetrvávající kultury, překračující jednotlivé životy. [...] Jazyk je důkaz absolutní potřeby duchovního statku, je to cosi nehmotného, není to nikde zakódováno. Všechny učebnice nebo slovníky jsou jenom popisem fenoménu, který je neuchopitelný. A jak si člověk jazyk dokáže osvojit? Jedině skrze příběh, skrze naslouchání a vyprávění příběhů. [...] Fakt,

že lidi ještě pořád baví poslouchat příběhy, vykládat si je a pamatovat si je, svědčí o tom, že je to potřeba. Podobně jako kdyby člověka nebavil sex: nebudou se rodit děti. Někdo říkal, že sexuální přitažlivost je finta přírody, aby lidstvo nevymřelo. No dobrá finta! Díky za ni. A podobně dobrá finta je i zájem o příběh. Až tento zájem zmizí, tak budeme skutečně sami, izolované mrtvé bytosti; příběh přináší lidství.

„bez příběhů je lidem úzko...“ (rozhovor vedl Miroslav Balaščík a Tomáš Reichel),

Host 2004, č. 7, s. 4–9.

Bibliografie ohlasů

KNÍŽNĚ: S. Urbanová, *Souřadnice míst*, Ostrava 2003, s. 103–116.

RECENZE: P. Hanuška, *Hanácký a Středomoravský den* 12.–13. 12. 1998; J. Bielecki, *Sedmá generace* 1999, č. 1; P. Janáček, *Host* 1999, č. 2; L. Magdoň, *Host* 1999, č. 2; B. Kostřicová, *Literární noviny* 1999, č. 3; O. Macura, *Tvar* 1999, č. 9; V. Novotný, *Týdeník Rozhlas* 1999, č. 20; S. Lup, *Moravskoslezský den* 7. 1. 1999; J. Salvét, *Rovnost* 3. 2. 1999; J. Chuchma, *Mladá fronta Dnes* 19. 4. 1999.

Tomáš Kubíček